

МАРИЈАНА КИРШОВА (Москва – Никшић)

НАЈФРЕКВЕНТНИЈИ ТВОРБЕНИ МОДЕЛИ У ДАНАШЊОЈ ШТАМПИ (*nomina agentis* и *nomina instrumenti*)

Сада, у дане сећања на професора Радосава Бошковића, хтела бих да истакнем да је његово име добро познато у руској славистици. Многи совјетски лингвисти се у својим радовима често позивају на још увек актуелне радове Р. Бошковића као оснивача упоредно-историјске словенске дериватологије¹. Његови радови из историје српског језика се односе углавном на дериватолошке проблеме и разматрају се као почети типолошких истраживања у области словенске деривације. Познато је да је у својој монографији *Развитак суфикса у јужнословенској језичкој заједници* (1936) Р. Бошковић први пут истакао баш деривациони критеријум (поред већ познатих, традиционалних фонетског и морфолошког) за коришћење приликом диференцијације посебних група словенских језика, за решавање различитих глотогенетских проблема.

Пошто је Р. Бошковић био један од водећих дериватолога у славистици, овим поводом сам се определила за једну тему из творбе речи савременог српског језика: за преглед творбених модела *nomina agentis* и *nomina instrumenti* у данашњој дневној штампи. Наш корпус сачињавају тридесетак бројева новина и часописа из 1992–1995. године² као писани израз који је најближи говорном. Са становишта лексичке норме поставља се питање употребе нестандардне лексике у стандардном језику која при демократичнијем односу према норми улази не само у говорне идиоме

¹ В., нпр.: Н.И.Толстој. Поговор у књ.: Р. Бошковић. *Основи ујоредне грамаџике словенских језика*. П. Никшић, 1985; А. К. Смольская. Рецензия на русский перевод книги Р. Бошковича „Основы сравнительной грамматики славянских языков (фонетика, словообразование)”. – Зборник Матице српске за славистику, књ. 30. Нови Сад, 1986; Ж. Ж. Варбот. *Древнерусское именное словообразование*. Москва, 1969.

² У раду су коришћени примери из новина: Политика, Побједа, Борба; Советская Россия, Совершенно секретно.

стандардног језика него и у његове писане жанрове, традиционално фаворизоване. „Данас такве процесе највише одражава језик средстава информисања чији би се корпус морао узимати у обзир при нормирању и одређивању праве мере у прихватању језичких иновација”³.

Новински текст који се креира у максимално кратком временском размаку остварује одређене социјалне задатке и поруке. „Приликом његове језичке реализације учествује по могућству максимално – у зависности од стандардних дозвола, разговорни језик”⁴. Језик новинског текста је увек актуелан за одређени временски период и увек даје конкретну слику реализационих могућности изабраног језика.

У свом кратком саопштењу пре свега ћу се задржати на општој карактеристици језичких тенденција и појава у најновијим новинским публикацијама на српском и руском језику.

У штампи су се појавили неки актуелни неологизми који су везани за нове животне околности: с. *йлави илемови* – р. *голубые каски*; с. *йриватйизација* – р. *приватизација*; с. *шок-ййерайија* – р. *шоковая терапия*; р. *грязные деньги* – с. *йрлав новац*; с. *йрайти новац* – р. *отмывать деньги*; с. *сива економија* – р. *теневая экономика*; с. *мафија* – р. *мафия* (раније се ова лексема користила само као назив талијанске организације, међутим сада има много шире значење: руска мафија, партийная мафия), нпр.: Књига указује и на спрегу политичких структура и мафије у Русији. Стари ткачки термин *челнок* „чунак” употребљава се у данашњој штампи за означавање човека који стално иде у иностранство по јефтинују робу да је препродаје у Русији: Появилась новая, достаточно жирная прослойка в обществе – „челоки” с торгашеской психологией, напрочь отученные от производственных навыков и дисциплины. У руској дневној штампи се срећу нови термини, незамисливи још пре једно пет година: *антирусизм, постсоветский капитализм, беспредел „дикого капитализма” в России*.

Новински текстови су преплављени многобројним туђицама, често неразумљивим за обичног носиоца језика – руски: *криминальный менталитет, демпинговые цены, кровавая латифундизация в России, латиноамериканизация землепользования, ваучерная приватизация, купецкий синдром, криминогенная война*; српски: *егзодус народа, два енййийейија у Босни, йерфидна радња железничара, муслиманске енклаве, дефлайорни ефекай, сусйензија санкција*.

На страницама дневне штампе се појављују и многе просте речи, вулгарни изрази, нпр.: *Что есть нынешняя финансовая фига, которую правительство систематически сует под нос производителю?*

Наслови чланака често изгледају парадоксално или представљају каламбуре, да привуку пажњу читалаца: *Снови на расклајање; Свилену*

³ Стана Ристић. *Неки аспекти нормирања у лексикографији*. – Научни састанак слависта у Вукове дане. Књ. 24/1, Београд, 1995, стр. 237.

⁴ Лиля Лашкова. *Из срјскохрватско-бугарске новинске стйилистйике*. – Научни састанак слависта у Вукове дане. Књ. 23/2, Београд, 1995, стр. 209.

момци; Сада ви настйуйайте, велечасни; Четвороцифрено одело; Просечна йлайта једва – за рукаве; Радници као инвенйар; или у руском: Научно-техническая сказка без конца; Обрыв под сердцем; Стена попереk души; „Новомышленцы” крупно подставили Россию. Понекад наслови алудирају на позната књижевна дела („Кавказские пленники”, „Капитанская дочка”, „Лето нашей беды” – уп. „Зима тревоги нашей”) или се у њима користе народне изреке: „Тень на плетень” (уп.: наводить тень на плетень), „По мантии встречаются” (уп.: По одежде встречаются, по уму провозжают).

Уосталом, слично нашој емотивној свакидашњици, новински текстови су често експресивно обојени, а неки пут имају веома слободан садржај; зато се наше време карактерише, како је то рекао један од аутора у листу „Совјетскаја Росија” (август 1995), као „время тотальной похабщины на экранах и в дешевой печати”.

Руска актуелна политичка ситуација (*постперестроечная эпоха*) доноси своје неологизме креиране према домаћој творбеној традицији и творбеним моделима, на пример: *гайдарономика* (од презимена *Гайдар*, уп. *экономика*), *катастројка* (направљена је од *катастрофа* и *перестројка*): *Монетарная модель реформирования экономики России (гайдарономикa) была не адекватна не только экономическим, но даже и криминогенным реалиям; Эту позицию разделяют миллионы граждан, обездоленных дикой катастројкой.* Међу неологизмима има хибридниh речи са једним страним елементом: Пословође ће имати више *йайирологије*; *Пушологија* (ТВ-новости); *Техно-бол* (о диску „Ти си мој бол”); *Аудио-шибање* по ушима; Преживели „*кремљолози*” из совјетских времена пустили су у погон машину нагађања.

Дакле, у данашњим новинским текстовима на оба језика има много сличности у избору језичких и стилских средстава, што условљавају у многومه сличне радикалне промене у друштвеном животу и државном поретку. То је општија карактеристика данашњих новинских теxтoвa у погледу језичких иновација које се дају запазити на први поглед.

А сад ћемо се мало детаљније задржати на анализи лексике новинарско-публицистичког стила како бисмо открили заступљеност творбених модела *nomina agentis* и *nomina instrumenti* у језику новина. Као што је познато, језик новина представља различите материјале у погледу стилске обојености и односа према норми. Управо у новинама долази до изражаја публицистички стил. Језик новина је стилски доста разноврстан. Међутим наш материјал показује велику уједначеност и сличност са општекњижевним српским језиком. Као у књижевном, општеприхваћеном језику, у новинско-публицистичком стилу од творбених модела *nomina agentis* и *nomina instrumenti* најзаступљенији су они са суфиксом *-ач*: из прегледаниh бројева новина ексцерпиране су 52 изведенице са *-ач* (38 са значењем лица, 11 са значењем оруђа и три двозначне изведенице: *йокрејач*, *йосмайрач*, *изазивач*). При томе се не ради о броју употреба ексцерпираниh изведеница, већ о њиховом списку. Најфреквентније су следеће: *nomina agentis* – *йроизвођач*, *йосмайрач*, *извешйач*, *йойрошач*,

нападач, бирач, васийџач, возач, носач, џушач, освајач; nomina instrumenti – омоџач, џрекидач, зайушач, обарач, замрзивач.

Наравно, употреба тих изведеница је условљена ужим контекстом и садржајем разматраних текстова. Не бисмо, свакако, могли тврдити да је списак најфреквентнијих изведеница веома значајан, пошто је тај материјал ипак резултат ограничених ексцерпција. Међутим, сматрамо да су наша запажања од значаја јер омогућавају барем површинско поређење заступљености различитих творбених модела *nomina agentis* и *nomina instrumenti* у новинско-публицистичком стилу у српском језику.

Од значаја је чињеница да међу образовањима са *-ач* велики број припада називима за оруђе, што говори о ширењу процеса повећања продуктивности творбеног модела девербатива са *-ач* у оквиру категорије *nomina instrumenti*. Према нашем мишљењу, то такође сведочи о активном усвајању специјалне термилошке лексике која је све присутнија у општекњижевном језику, што је својеврстан резултат широког осветљавања производних процеса у штампи. Утицај научног језика и специјалне терминологије на општекњижевни језик почео је већ у другој половини XIX века, и од тог доба стручна терминологија прелази оквире специјалне, стручне употребе и слободно се примењује у језику новинско-публицистичких текстова. У ексцерпираним бројевима новина се више пута срећу следећи називи инструмената и уређаја: *џригушџивач, зайварач, џодизач, џреџоварач, осигурач, мерач* и др. Ево примера: *Приџисак на окуидач угасио је две младосџи; Куџуџиџе модерне увијаче за косу.*

На другом месту по својој фреквентности у прегледаним текстовима се налази творбени модел девербатива са суфиксом *-ник*: ексцерпирана је укупно 31 изведеница *nomina agentis*. Због тога што је код изведеница на *-ник* у савременом српском језику слабо изражено активно агентивно значење, неке од тих изведеница добијају пасивно значење објекта на који се проширује радња, нпр.: *мученик* „онај кога муче, који се мучи”, *џлаћеник, вереник, зайвореник* и др. (укупно смо нашли 23 такве изведенице са *-еник* које воде порекло од трпних придева, све *nomina agentis*). Од изведеница на *-ник* су најфреквентније следеће: *џредсџавник, џосланик, џроџивник, радник, џуџник, говорник, џролазник, учесник*. Као што се види из примера, творбени модел девербатива на *-ник* се користи углавном у категорији *nomina agentis*: у ексцерпираним новинама се није нашло ниједне изведенице са *-ник* са значењем оруђа. Навешћемо неколико примера изведеница са *-ник* из новина: *Повраџници из џриџвора су џричали о елекџрошоковима; На лиџсалом коњу долази гласник; Предузеџници се сусрећу са џраџичним џроблемима; Сећа се разговора са џџравником заџвора; Победник је џознаџи, и џроџивник џризнаје џораз; Неликвидносџи увозника и џоџрошача је још већа мука; Превозници немају наџџе и гуме.*

Следећи по фреквентности је творбени модел девербатива са суфиксом *-џељ*: у новинама су нађене 23 изведенице са *-џељ* са значењем *nomina agentis*. Најчешће се користе следеће изведенице: *љубиџељ, родиџељ, учиџељ, служиџељ, редиџељ, мучиџељ, водиџељ*. Ево неколико примера изведеница из прегледаних текстова: *Желеле су да се џојаве џред*

снимајтељима с љушком; Давишељ проишв давишеља; Покровишељ ушакмице је обезбедио освежење; Она треба да иде код исцелишеља у Бугарску; Син краља Александра I Ујединишеља. Највећу фреквентност у српском и у руском имају изведенице са *-шељ/-тељ*, наслеђене из ранијих периода: *родишељ, учишељ, љријашељ, нељријашељ, љубишељ, љокровишељ, уљравишељ, мучишељ* (у руском: *родитељ, учитељ, пријатељ, непријатељ, љобитељ, љокровитељ, правитељ, мучитељ*). Иако су то речи мотивисане, њихова мотивисаност је ослабљена; такве изведенице добијају конкретно лексичко значење. Главна особина творбеног модела *nomina agentis* са суфиксом *-шељ/-тељ* састоји се у томе што се у српском и у руском језику стварају нове речи са овим суфиксом који се осећа као књишки. Такве речи се појављују као окازیонализми у односу на општекњижевни језик. Већином су то тзв. потенцијалне речи, тј. индивидуално-ауторске речи (кованице), грађене према постојећим творбеним моделима у књижевном језику (*злашћишељ, љреобратишељ, мрзишељ*, нпр.: *Ни најзагриженији мрзишељ В. Уљанова не би могао на љо одговориши*); у руском: *выживатель, разрушитель, переустроитель* и др., нпр.: *Иначе вам, молодым переустроителям, нечего было бы ломать; Здесь будущий изобразитель каторжного спектакля впервые почувствовал прелесть народного театра; Синквизиторской жестокостью разрушители дотянулись до государственной системы профтехобразования; Только что выпущенная на волю заложница горячо защищала своих пленителей.*

Овде се огледа тенденција актуализације, оживљавања унутрашњег облика речи, што се постиже када речи постају мало необичне са гледишта лексичке норме, али нису у супротности са творбеним законитостима. Што се тиче заступљености овог творбеног модела – на *-шељ, -тељ* – у српском и руском, могло би се рећи да у руским текстовима има знатно више изведеница на *-тељ* него у српском. Иначе бисмо могли констатовати да према нашим истраживањима систем српских еквивалената руским изведеницама на *-тељ* – називима вршилаца радње – показује богатство и разноврсност творбених средстава и сведочи о великим творбеним могућностима српског језика, док материјално истоветни еквиваленти подсећају на заједничко порекло и сличност творбених система ова два словенска језика.

Следећи по својој заступљености у новинским текстовима је творбени тип са суфиксом *-ајтор*, који се сада користи и у категорији *nomina agentis*, и у категорији *nomina instrumenti*. Из новина је ексцерпирано 14 назива за лица и два назива за оруђа (*индикатајтор и катиализатајтор*). По неколико пута се срећу именице *креајтор, окујајтор, узурјајтор, катиализајтор, диктајтор, ајтенијајтор*. Ево неколико примера: *Ако љрођеће шуда, мораће се љозабавиши љим силним креајторима и маркама; Драмашизатајтор и редишељ драме је Пејтар Зец; Ту су и фалсификатајтори.*

Од заступљених у новинама творбених модела *nomina agentis* још ћемо поменути модел девербатива са суфиксом *-лац* (ексцерпирано је 18 изведеница). Најфреквентнија су образовања *љочинилац, љрималац, љознавалац, љосешилац, бранилац, носилац*. Ево неколико примера: *Посешилац музеја – да буде љоследњи молилац за душе несрећника; „Пролетер” се*

огрешио о своје поручиоце; Наручилац ревизије је сама банка; Клуб је формиран искључиво од зналаца.

Из новинских текстова је ексцерпирано такође 9 *nomina agentis* са суфиксом *-иц*, при томе су најчешћа образовања *тврговац, куйац, ловац*. Ево примера: *Још су међу живима твргови Титове Југославије; Куйцима треба угодити; Код закуйаца има размишљања.*

Остали творбени типови су презентирани у новинским текстовима као појединачна образовања: *nomina agentis* на *-ар* (*чувар, сликар, сликар*), *nomina instrumenti* на *-ло* (*возило, дизало, помагало*), на *-лица* (*дробилица, лешилица*) и на *-аљка* (*казаљка, лежаљка*).

Да закључимо. Прво место по својој заступљености у новинско-публицистичким текстовима заузима творбени тип на *-ач*, што се подудара са знатним повећањем његове продуктивности у српском општекњижевном језику од Вука наомамо, посебно у категорији *nomina instrumenti*; иза њега се налази творбени тип са суфиксом *-ник* који и у општекњижевном језику спада у централне суфиксе у категорији *nomina agentis*, док код назива за оруђе заузима периферно место (међутим у последње време се све чешће појављује у категорији *nomina instrumenti*, поготово у терминологији); на трећем месту је творбени тип девербатива са суфиксом *-иель*, који се у српском користи искључиво у оквиру категорије *nomina agentis*, за разлику од руског језика где је исти творбени тип скоро подједнако активан и у категорији *nomina agentis*, и у *nomina instrumenti*. Умногome је творбени модел девербатива на *-иель* материјално и функционално близак одговарајућем моделу на *-тель* у руском језику: у оба језика се осећа архаичност и књишкост таквих образовања, па се у одређеном контексту ствара и сатирични или комички ефекат (в. примере горе: *пленитель, переустройтель* нису фиксирани у речнику Ушакова⁵ и осећају се као неологизми, док се *изобразитель, разрушитель* дају уз ознаку „књишко“).

Анализа показује да остали творбени модели девербатива са значењем лица и оруђа нису толико фреквентни у језику данашње дневне штампе, где иначе и не постоји неки специфичан корпус лексичких јединица, па ни творбених модела који би били карактеристични само за језик новина.

Маријана КИРШОВА

НАИБОЛЕЕ ЧАСТОТНЫЕ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ МОДЕЛИ NOMINA AGENTIS И NOMINA INSTRUMENTI В СОВРЕМЕННОЙ ПЕРИОДИКЕ

Резюме

В данной работе дается общая характеристика новых языковых тенденций в периодике (1992–1995 гг.) на сербском и русском языке, а также рассматриваются наиболее частотные словообразовательные модели *nomina agentis* и *nomina instrumenti*, типичные для газетных материалов наших дней на сербском языке (с примерами из русского).

⁵ Толковый словарь русского языка. Под ред. Д.Ушакова. Москва, 1940.